

Søren Kierkegaard og Poul M. Møller

af GREGOR MALANTSCHUK

Mit Emne her angaar kun en enkelt Side af Forholdet mellem Søren Kierkegaard og Poul M. Møller. Eller for at sige det præcist: jeg kommer hovedsagelig kun til at behandle *et* Punkt ud fra de mangfoldige Forhold mellem Kierkegaard og Poul Møller, nemlig Spørgsmaalet: *Hvorfor har Kierkegaard tilegnet Poul Møller netop »Begrebet Angest«?*

Dette Emne har forskellige Forskere prøvet at besvare; mest udførlig har Professor Frithiof Brandt beskæftiget sig med det. Han har bl. a. foretaget en meget omfattende Analyse af Dedikationsudtrykkene, men han er dog klar over, at selv naar man har givet Forklaringen paa de forskellige Tilegnelsesudtryk, som Kierkegaard anvender for at karakterisere sit Forhold til Poul Møller, bliver det Spørgsmaal tilbage, hvorfor netop »Begrebet Angest« er valgt til at bære Tilegnelsen.

Brandt siger i sin Bog »Den unge Søren Kierkegaard« følgende: »Men hvorfor fik Poul Møller »Begrebet Angest«? Der var jo bøger nok at vælge imellem. Kierkegaard havde udgivet en lang række, før han betænkte Poul Møllers minde med en dedikation. Er det tilfældigt, som man siger, at Møller fik denne? Jeg kvier mig ved at tro det, saavist som man kan hævde som grundprincip for kierkegaardforskning: Alt hvad denne mand har gjort, har sin gode, men ofte skjulte, mening.¹

Brandts Begrundelse af, hvorfor Kierkegaard netop har valgt at tilegne Poul Møller »Begrebet Angest«, er følgende. Idet Brandt støtter sig til P. A. Heibergs og E. Geismars Undersøgelser, fremhæver han Bogens stærkt personlige Baggrund. Bogen skal bygge »paa Kierkegaards hændelser ved hans fald i for-aaret 1836 og hans bestræbelse for at rejse sig i den følgende tid.« Da nu

¹ Frithiof Brandt: Den unge Søren Kierkegaard. København 1929. S.414.

Brandt i sin Bog har prøvet at godtgøre, at Poul Møller har haft stor Betydning for Kierkegaard netop under Krisen i 1836, saa synes Forklaringen paa, hvorfor Dedikationen blev sat paa »Begrebet Angest« givet. Brandt skriver derom: »Forklaringen paa dedikationen bliver da lige til. »Begrebet Angest« er helliget mindet om den mand, der ved sin mægtige basun rev Kierkegaard ud af udskejselsesperioden, og som i den følgende vanskelige tid var hans stemnings forønskede genstand.«²

Jeg er nu ganske enig med Brandt i, at det ikke er tilfældigt, at Kierkegaard tilegnede Poul Møller »Begrebet Angest«, men jeg synes, at den Grund, som Brandt angiver, er temmelig tilfældig og ikke tilstrækkelig overbevisende. Efter min opfattelse er de mulige, men som oftest svært gennemskuelige personlige Momenter i »Begrebet Angest« ikke tilstrækkelige til at begrunde Tilægnelsen af Bogen »Begrebet Angest«.

Jeg vil forsøge at give en anden Forklaring, som vil gaa ud fra »Begrebet Angest«s Idé; jeg vil nemlig vise, at det var Poul Møller, som har givet Kierkegaard Idéen til Bogen »Begrebet Angest«.

At Poul Møller har givet Kierkegaard mangfoldige Impulser m. H. t. hans Forfattervirksomhed, har allerede adskillige paavist. Jeg kan blot nævne Vilh. Andersen, K. Jensenius og Fr. Brandt. Men dette er et Emne, som endnu langt fra er belyst udtømmende. Man har paavist, hvordan Kierkegaard ligesom viderefører og uddyber visse Udkast om Ironien, Ahasverus og lignende. Hvordan Kierkegaard formaar at fylde Poul Møllers Udkast med sine Idéer, ser man lettest ved at sammenligne Poul Møllers Fortælling: »Om at fortælle Børns Eventyr«³ med Kierkegaards videre Refleksion over dette Emne i Papirerne II A 12.

Saa vidt jeg forstaar det, beror Poul Møllers Indflydelse paa Kierkegaard hovedsagelig paa, at Poul Møller viser den opadstræbende Student, hvor de brændende Problemer ligger. Poul Møller giver paa ingen Maade Kierkegaard færdige Løsninger, men henleder hans Opmærksomhed paa visse Problemer. Poul Møllers Styrke ligger i, at han for det meste i en aforistisk Form formaar at give Udtryk for de Idéer, han har faaet fat i med sin digteriske Intuition.

² *ibidem.* S. 415.

³ Efterl. Skr. V, 14-17; Forkortelsen »Efterl. Skr.« betyder: Efterladte Skrifter af Poul M. Møller. Tredie Udgave. Kjøbenhavn 1855-56. Bd. I-VI.

Poul Møller naaede ikke at udforme sine Tanker i en, som han kalder »organisk sammenhængende Fremstilling«. De Idéer, han giver Kierkegaard, er nærmest intuitive Vink, som kræver en videre Udformning. Paa denne Maade kan man sige med Hensyn til Forholdet mellem Kierkegaard og Poul Møller, at Poul Møller giver Kierkegaard Idéer, men til deres fuldstændige organiske Udformning maa Kierkegaard senere hente Hjælpen andetsteds. Det vil være en interessant Opgave paa en omfattende og fyldestgørende Maade at paavise, hvordan og paa hvilke vigtige Punkter Poul Møllers Person og Forfatterskab giver Kierkegaard Impulser til hans videre Arbejde med Problemerne i sin Helhed. Men her vil jeg altsaa begrænse mig til det, som jeg anser som det vigtigste af Poul Møllers Arbejder: Afhandlingen om »Tanker over Muligheden af Beviser for Menneskets Udødelighed, med Hensyn til den nyeste derhen hørende Literatur.«⁴ Det er i denne Afhandling, at Poul Møller kommer med de Udkast og Idéer, som Kierkegaard virkeliggør i »Begrebet Angest«.

Denne Afhandling blev læst meget grundigt af Kierkegaard; Vidnesbyrd herom kan vi finde i Kierkegaards Forfatterskab. Før jeg gaar over til at omtale Afhandlingens Idé, vil jeg derfor ogsaa nævne andre Impulser, som Kierkegaard kunde have faaet fra denne Afhandling. Følgende Impulser kan paa-vises ud fra Læsningen af Afhandlingen.

Først angaaende Idéen om en ny Fremstillingsmetode. Poul Møller anbringer i Afhandlingens alvorlige videnskabelige Foredrag et lettere Indskudsstykke. Kierkegaard siger derom i Dagbogsoptegnelsen Pap. II A 17: »Det er ret interessant med den Episode, Poul Møller har lagt ind i sin Afhandling om Sjælens Udødelighed i det sidste Maanedsskrift, maaskee vil en saadan Afløsen af den strængere videnskabeligere Tone med lettere Partier, men hvor tillige Livet langt fyldigere træder frem blive almdl.« Paa dette Punkt henledte allerede Professor Billeskov Jansen Opmærksomheden.⁵

Poul Møller kommer desuden med en Bemærkning, som ogsaa staar i Relation til Fremstillingsmetoden. Han anbefaler ved Bekæmpelse af det modsatte Standpunkt at benytte sig af sin Modparts Fremstillingsform. Poul Møller siger derom: »Over en videnskabelig Form, som er af den Betydenhed, at den bør

⁴ Efterl. Skr. V, 38-140.

⁵ F. J. Billeskov Jansen: *I grandi romanzi filosofici di Kierkegaard*. (Studi Kierkegardiani. Morcelliana 1957. p. 76 f.)

ændses, kan hverken ubestemt individuel Følelse, eller Troslæren i sin umiddelbare Skikkelse vinde grundig Seier. For at beholde Marken maa Sandhedens Aand paatage sig samme Skikkelse som dens Modstandere.⁶ Virkningen af denne Impuls kan ogsaa eftervises i Kierkegaards Forfatterskab.

Jeg vil nu gaa over til at paavise visse Idéer fra Poul Møllers Afhandling, som man kan genfinde i Kierkegaards Forfatterskab.

Poul Møller siger et Sted i Afhandlingen: »Nuomstunder er det øiensynligt Menneskehedens Opgave, at bringe den christelige Traditions Indhold til videnskabelig Bevidsthed . . .«⁷ Dette Programpunkt kommer netop til at spille en afgørende Rolle i Kierkegaards Forfatterskab. En af de mest vigtige Sider i hans Kristendomsfortolkning er den strenge videnskabelige Klargørelse af de kristne Grundbegreber. Kierkegaard konfronterer Kristendommens Indhold med de videnskabelige Krav; dette gennemfører han med fuldt Overlæg, og det betoner han selv. I en af sine Udtalelser derom fremhæver han ligefrem, at en af hans Hovedopgaver med Hensyn til Kristendommen bestaar i, »at løfte Christendommen heel og holden ind i Reflexionen.«⁸

Poul Møller forsvarer i sin Afhandling Følelsens Rettigheder i Forhold til den rene Tænkning. Imod denne »følelsesfri Tænkning« fremhæver Poul Møller en Tænkning med »den personlige Interesse«. Han antyder ogsaa Adskillelsen mellem de Videnskaber, som har den rene Tænkning som Formaal, og de, som har en personlig Interesse. Men alt dette er jo den Position, som Kierkegaard derefter kommer til at indtage, og som frem for alt danner Udgangspunkt for Kierkegaards Udformning af det vigtige Begreb Interesse. Denne Position fører ham fremdeles til Adskillelse mellem de objektive Videnskaber, og de, som angaar Eksistensen. Denne Impuls bliver altsaa i sin videre Udformning til en fast Bestanddel i Kierkegaards Tænkning. Jeg vil blot supplere det sagte med Henviisning til, at den meget vigtige Optegnelse Pap. IV C 100 kan staa i Relation til Impulsen fra Poul Møller.

Saa har vi Poul Møllers temmelige udførlige Behandling af Problemet om de aprioriske og de empiriske Sandheder, hvoraf vi paa flere Steder finder Genklang i Kierkegaards Forfatterskab. Saa vidt jeg kan skønne, saa bærer ogsaa

⁶ Efterl. Skr. V, 84.

⁷ Efterl. Skr. V, 83.

⁸ Pap. IX A 226.

den kendte Sætning om Muligheden af at konstruere »*Tilværelsens System*«⁹ Præget af at være inspireret af Afhandlingen. Climacus siger derom i »Afsl. Uvid. Efterskrift«: a) *et logisk System kan der gives*; b) *men der kan ikke gives noget Tilværelsens System.*« Poul Møller udtaler sig saadan derom: »Tænkningens almindelige Bestemmelser lade sig virkelig udvikle i en saadan dialektisk Sammenhæng, at den ene Kategorie fører til den anden, og et apriorisk System af Bestemmelser for al Tilværelse lader sig ved denne Fremgangsmaade tilviebringe . . . Dermed er et Indbegreb af almeengyldige og nødvendige Bestemmelser for alt Existerende udtalt, men ikke Nødvendigheden af den virkelig eksisterende Verden med sin uendelige Bestemthed efterviist. Den virkelig eksisterende Verden kan man kun kjende af Erfaring, og ingen Philosophie kan *a priori* bevise Nødvendigheden af den uudtømmelige Rigdom af Bestemmelser, hvormed den træder frem.«¹⁰ Supplerende dette siger han videre: »Men det er kun Tilværelsens Grundforhold, der ved denne Fremgangsmaade kunne bringes til tydelig Bevidsthed. Det hele Universum med sin Uendelighed af Bestemmelser kan aldrig sammenfattes af aprioriske Tanker.«¹¹ Her ser vi en paafaldende Lighed mellem Poul Møllers og Kierkegaards Synspunkter. Hvis Stedet i »Afsl. Uvid. Efterskrift« er influeret af Poul Møllers Afhandling, kan det lette os Forstaaelsen af dette Sted, da vi jo hos Poul Møller faar at vide, at hos ham falder Logikken sammen med Ontologien.

Videre finder vi hos Poul Møller Fremhævelsen af Vigtigheden af det subjektive Moment ved Erkendelsen. Samme Forhold genfinder vi hos Kierkegaard — blot i en forstørret Maalestok. Poul Møller siger derom: »Al Erkjendelse gaaer ud paa det altid Værende, men under den sande Erkjendelse veed det erkjendende Subjekt, at det selv hører med til det altid Værende.«¹²

Fremdeles vil jeg anføre, at ligesom der ikke kan herske nogen Tvivl om, at Kierkegaards Fader var med til at præge Kierkegaards strenge Syn paa Kristendommen, saaledes har Poul Møller særlig ved Afhandlingen om Udødeligheden givet Kierkegaard Indblik i den kommende Krise paa Videnskabernes, Kunstens, ja hele Kulturens Omraade. Naar Kierkegaard derefter taler om »Forvirringens Tid«, kunde han godt have faaet den Opfattelse fra Poul Møl-

⁹ S. V. VII, 88; Søren Kierkegaards samlede Værker citeres efter 1. Udg.

¹⁰ Efterl. Skr. V, 63

¹¹ Efterl. Skr. V, 96.

¹² Efterl. Skr. V, 86.

ler. Poul Møller bruger temmelig stærke Ord om den Opløsningens Tilstand, som efter hans Opfattelse vilde komme, idet han stærkt fremhæver Opløsningens moralske Side. Denne Side karakteriserede han med Udtrykket Nihilisme. Jeg forstaaer det saadan, at der gives en klar Forbindelseslinie mellem Poul Møllers Fremhævelse af den kommende Nihilisme og Kierkegaards Kritik af Kulturtilstanden, som den f. E. forefindes i »En literair Anmeldelse« (1846), hvor Kierkegaard istedetfor Udtrykket Nihilisme anvender Ordet Nivellering.

Her vil jeg gerne tilføje, at medens man almindeligvis mener, at det først var Turgenjeff, som i Romanen: »Fædre og Sønner« (1862) gør Nihilismen aktuel for den europæiske Bevidsthed, saa er Poul Møller den første, som giver en meget velbegrunnet Forklaring paa dette Fænomens Opstaaen i den moderne Tid.

Poul Møller taler om Tidens melankolske Islæt; dette er igen kendte Toner hos Kierkegaard.¹³

Maaske kan vi bedre forstaa Kierkegaards Tale om den rette Selvkærlighed og Selvrespekt, som Kierkegaard anvender i »Kjerlighedens Gjerninger«, naar vi læser Poul Møllers udførlige Tanker derom i Afhandlingen. Tilsidst kun to Bemærkninger, for at vise, hvor grundigt Kierkegaard læste Afhandlingen. I »Enten-Eller« taler Assessor Wilhelm om Selvmordet og om Caligulas Tung-sind. Jeg kan ikke se andet end at dette Sted er Reminiscens fra Læsning af Afhandlingen. Hos Poul Møller hedder det: »Selvmorderne ere virkelig ogsaa de meest consequente Lærlinge af en saadan Skole; enhver eftertænsom Tilhænger deraf synes at maatte ønske med Caligula, at Menneskeheden kun havde eet Hoved, for at han med eet Sværdslag kunde befrie den fra sin urimelige Livsdrøm.«¹⁴ Hos Assessor Wilhelm læser vi: »Hvis han ikke var Roms Keiser, vilde han maaskee ende sit Liv med Selvmord; thi det er i Sandhed kun et andet Udtryk for den samme Sag, naar Caligula ønsker, at alle Menneskers Hoveder sad paa een Hals, for med eet Hug at kunne tilintetgjøre den hele Verden, og naar et Menneske afliver sig selv.«¹⁵ Begge Steder genfinder vi ganske samme Argumentation: den nihilistiske eller den tungsindige Livsindstilling fører konsekvent til Selvmord eller Mord.

¹³ Se dertil f. Eks. Efterl. Skr. V, 101 og S. V. II, 171.

¹⁴ Efterl. Skr. V, 88.

¹⁵ S. V. II, 169; med »han« menes Kejser Nero.

Lignende Tilfælde synes mig at forekomme i S. V. VII, hvor Climacus under sin Kritik af Hegel udtaler sig om denne Filosofis Devaluering af den Enkelte. Om hvilken Plads det enkelte Individ indtager i det hegelske System siges der, at Individet »immanent fatter sin egen Udviklings Nødvendighed, og da atter objektivt lader sit eget Jeg skimle som et Fnug paa det Hele . . .« Individet bliver »Skimmel paa det Uendeliges immanente Udvikling.«¹⁶ For mig staar denne Sætning som en Efterklang af lignende kritiske Udtalelser i Poul Møllers Afhandling. Poul Møller siger om Individernes Plads i Hegels System: de er blot »temporære Former for Aandens med logisk Nødvendighed bestemmelige Proces. Ethvert endeligt Fornuftvæsen bliver efter den til Grund liggende Hypothes kun et forsvindende Bølgeslag i Tænkningens Ocean, hvis Undulation er bestemt ved en ufravigelig Nødvendighed.«¹⁷

Men nu til selve Hovedidéen i Afhandlingen. Udtrykt ganske kort kan det siges: Poul Møller eftersøger en ny Begrundelse for Udødelighedstanken, efter at denne Tanke har tabt sin Gyldighed i den videnskabelige Bevidsthed. Poul Møller kommer først med sine egne Forslag til Løsningen af dette Problem. Derefter giver han sig til at undersøge de Besvarelser, som nogle af hans Samtids Forfattere giver.

Den første Del af Afhandlingen, hvor Poul Møller kommer med egne Refleksioner over Problemet, er uden Tvivl Afhandlingens vigtigste Del. Det er nærmest til dette Afsnit af Afhandlingen, jeg vil holde mig.

Poul Møller anser det som en uomtvistelig Kendsgerning, at den gamle Lære om Sjælen som Substans har tabt sin Betydning, og at heller ikke den hegelske Filosofi har givet nogen positiv Løsning. I den Meningernes Kamp, som opstod blandt Hegels Fortolkere angaaende Sjælens Udødelighed i dette System, tager Poul Møller klart det Standpunkt, at Hegels Filosofi netop mangler en »sand Udødelighedslære«. Derom siger han: »For det første tør jeg med den fuldkomneste Vished paastaae, at der i Hegels Værker ikke findes et eneste Sted, hvor et sadant Begreb om Udødelighed forsvares, som Christendommen lærer . . .« Og videre: det er »... let for Enhver, som nogenlunde forstaaer at læse imellem Linierne i Hegels Skrifter, at komme til fuldkommen Vished om, at denne Philosoph antager Begrebet om den personlige Udødelighed for en

¹⁶ S. V. VII, 475.

¹⁷ Efterl. Skr. V, 72.

Forestilling uden al Realitet.«¹⁸ Videre siger Poul Møller, at Hegels »Philosophie har ikke den foregivne, men kun en tilsyneladende Overeensstemmelse med den christelige Traditions Indhold.«¹⁹

Maaske var dette et af de stærkeste Argumenter for Poul Møller til at udtale sig kritisk mod Hegel, naar han f. E. ironiserede over »Begrebets egen Selvbevægelse«²⁰ hos Hegel, og spørger som Kierkegaard senere, om man endog tænker noget derved.

For Poul Møller hører Tanken om Udødeligheden til de Momenter i Livet, uden hvilke intet normalt Liv kan trives. I sin Afhandling kommer Poul Møller derfor meget ind paa alle de negative Sider, som den manglende Udødelighedstro vil bringe med sig. Han viser meget udførligt disse negative Sider paa alle Omraader af det menneskelige Liv, som Kunst, Videnskab, Religion og Moral; men det vil føre for vidt at komme ind paa det.

Vi vender os her til hans Spekulationer om Muligheden for en ny Maade at begrunde Udødelighedslæren paa. Han siger: »Men der vil komme den Tid, da fuld Overbeviisning vil gjenfødes paa en anden Vei, og da vil den fornyede Anskuelse atter blive frugtbar paa livfulde, gribende Former i Digt og Tale. Men Tidens Gud vender sig langsomt, og i den Mellemtid, da hans gamle Ansigt er bortvendt og det andet endnu ikke ret er kommet frem, hersker der nødvendiviis et Tusmørke. Under saadanne Catastrofer er den gamle Form for Erkjendelsen betydningsløs, og den, der skal afløse den, er endnu ikke ret kommen til Verden, men svæver for os som en halv usynlig Skikkelse med ubestemte Omrids.«²¹

I sine Reflektioner over dette Problem vil Poul Møller forberede Jordbunden for det nye, han aner, og giver sine Vink om, hvordan Læren om Menneskets oversanselige Realitet paa en helt ny Maade kan begrundes.

Poul Møller benægter Muligheden af en Bevisførelse, som det var gangbart i de gamle Psykologier om Sjælen som Substans.²² Han indprenter paa flere Steder, at ved en ny videnskabelig Fremstilling af denne Tanke, maa denne

¹⁸ Efterl. Skr. V, 61 f.

¹⁹ Efterl. Skr. V, 73.

²⁰ Efterl. Skr. V, 69.

²¹ Efterl. Skr. V, 52.

²² Hvordan den gamle Substanslære er levende selv i vore Dage, se hos f. Eks. J. Wolfisberg, S. J.: Veje til Sjælen. København 1944.

Lære kun være til Stede som en usynlig Forudsætning og ikke som et udvortes Tilhæng til Fremstillingen. Han kan ogsaa sige det paa følgende Made: »Paa den anden Side lader der sig heller ikke føre noget andet Beviis for Udødelighedsbegrebets Realitet, end den videnskabelige Fremstilling af en Verdensanskuelse, hvori det har Krav paa sin Plads som et Led, der ikke kan undværes i Systemet.«²³ Eller: »Ligesom altsaa Overbeviisningen om Udødelighedsbegrebets Realitet altid hviler i en Verdensanskuelse, kan der heller ikke gives andet Beviis derfor, end den organisk sammenhængende Fremstilling af en saadan Verdensanskuelse.«²⁴ Og: »En Philosophie har tilsidst intet andet Beviis end Evidentsen af dens fuldstændig udtalte Verdensanskuelse.«²⁵

Poul Møller paastaar videre, at ved Opbygningen af den nye videnskabelige Fremstilling af den nævnte Lære, maa man tage — for det første — Menneskeslægtens aandelige Erfaring, men — for det andet — frem for alt den kristne Tradition med dens Tro paa det oversanselige, og tilsidst Individets »Erfaring af højere Art«²⁶ til Hjælp. Dette sidste mærkelige Udtryk kan vi forstaa saadan, at Poul Møller mener, at Individet i sin egen Bevidsthedskreds kan finde Overbevisningen om Tilværelsen af noget oversanseligt. Derfor bemærker Poul Møller ganske rigtigt, at denne Overbevisning ikke kan bibringes en, som savner den Erfaring. Han siger om dem, som venter sig et udvortes Bevis, som kan leveres af anden, følgende: »En Saadan tiltroer sig selv et ringe Bekjendtskab med sin egen Overbeviisning, da han troer, at en Anden bedre end han selv kan gjøre Opdagelser i hans egen Forestillingskreds.«²⁷

I denne nye Verdensanskuelse maa »baade Guds og Menneskets Personlighed erkjendes i sin fulde Betydning.«²⁸ Ved dette nye Forsøg paa en Psykologi venter Poul Møller, at man vil kunne faa Støtte fra det, han kalder: »den sande Tradition, den normale Følelse og den sande Videnskab«.²⁹ Han udtaler det ogsaa som sin Overbevisning, at det er ogsaa disse »tre forskjellige Magter, der nødvendig i Tidens Løb maae beseire ethvert vildfarende System...«

²³ Efterl. Skr. V, 71.

²⁴ Efterl. Skr. V, 75.

²⁵ Efterl. Skr. V, 70.

²⁶ Efterl. Skr. V, 69.

²⁷ Efterl. Skr. V, 59.

²⁸ Efterl. Skr. V, 53.

²⁹ Efterl. Skr. V, 83.

Poul Møller var klar over, at han ikke formaade at opbygge denne Verdensanskuelse; den stod dog for ham som den kommende Opgave, men han hørte til dem, saadan forstaar han det, som »stræbe dog at bygge sig en Ark, hvorpaa de kunne bjerge sig i Haab om bedre Tider.«³⁰ En anden »alsidig eenlig Tænker«³¹ maatte forsøge sig ved Løsningen af denne Opgave.

Af det fremførte skulde det fremgaa klart, hvad Poul Møller vil med det, han kalder sit »Bidrag« til Løsningen. Han forventer Muligheden af Opbygningen af en Psykologi, som vil svare til den gamle Substanspsykologi, men denne Psykologi skulde opbygges paa en helt anden Maade og med Hensyn-tagen til helt andre Momenter.

Men Kierkegaard har netop i sin Psykologi, som den er fremstillet i »Begrebet Angest«, taget mod alle de Impulser, som Poul Møller anfører, idet han samtidig supplerer dem og uddyber dem paa en Maade, som sikkert ogsaa vilde finde Anerkendelse hos Poul Møller.

Kierkegaard giver dermed i »Begrebet Angest« Løsningen af det Problem, som i Poul Møllers Øjne var det vigtigste. Det kan klart paavises, hvordan Vigilius Haufniensis i »Begrebet Angest« — for at bruge Poul Møllers Udtryk — med »den frieste Selvtænkning reproducerer og udvikler hele Slægtens Arvelod.«³² Denne Sætning faar en ligefrem Bekræftelse i V. Haufniensis Paa-stand om, at Geniet »gjennemløber og oplever alt det Tilbagelagte, til han indhenter sig selv.«³³ Geniet her er selvfølgelig først og fremmest Kierkegaard selv.

Men »Begrebet Angest« er bygget fremfor alt paa den kristne Tradition, hvor Troen paa det eviges Realitet er den bærende Grundvold. Naar V. Haufniensis i »Begrebet Angest« ser paa Mennesket under dets højeste Bestemmelse og det er, under Frihed og Ansvar, er dette en meget fin Maade at accentuere Menneskets Udødelighed paa. V. Haufniensis fører heller ikke noget direkte Bevis for Sjælens Udødelighed — det kan heller ikke føres — men hele hans Opbygning af »Begrebet Angest« hviler på *én* Forudsætning, nemlig det oversanseliges Realitet i Individet eller Troen paa Individets Forankring i det oversanselige, altsaa netop det, som var Hovedsagen i Poul Møllers Fremstilling. Det er ogsaa meget betegnende, at V. Haufniensis sidst i Skriftet paabe-

³⁰ Efterl. Skr. V, 41.

³¹ Efterl. Skr. V, 40.

³² Efterl. Skr. V, 79.

³³ S. V. IV, 373 f.

raaber sig Poul Møllers Sætning om, at ved Fremstillingen af Tanken om Udødeligheden, maa »Udødeligheden . . . være tilstede overalt.«³⁴

Et meget vigtigt Synspunkt, som Kierkegaard blev opmærksom paa ved Poul Møller, og som Kierkegaard udnyttede til det yderste ved Affattelsen af »Begrebet Angest« er Poul Møllers Paamindelse om at »gjøre Opdagelser« i ens »egen Forestillingskreds«. I Kierkegaards Sprog hedder det derefter: at foretage »en Indenlandsreise indenfor sin egen Bevidsthed«. Dette Udtryk forekommer — og dette er meget betegnende — to Gange i Forhold til »Begrebet Angest«. En Gang i Optegnelser til »Begrebet Angest« og saa i det Forord, som oprindeligt var bestemt til »Begrebet Angest«.³⁵ Mig bekendt har Kierkegaard ellers kun én Gang til benyttet denne Udtryksmaade, nemlig i en Dagbogsoptegnelse.³⁶

Poul Møller kalder den Erfaring, som en saadan Opdagelse kan give, for en »højere Erfaring«, altsaa en Erfaring, som er højere end den, vi kan faa fra den udvortes empiriske Virkelighed. Ved Selvfordybelsen og Rejsen i sit eget Indre faar V. Haufniensis alt det psykologiske Materiale, som i saa rigeligt Maal er samlet i »Begrebet Angest«. Men denne Rejse aabner frem for alt hans Blik for det oversanseliges Rige, altsaa netop det, Poul Møller ventede sig af Opdagelserne i ens »egen Forestillingskreds«. »Begrebet Angest« opfylder paa denne Maade de Krav, som Poul Møller stillede til den nye Psykologi. I »Begrebet Angest« gives derfor psykologiske Approksimationer til det evige, og det var det, som var Hovedproblemet for Poul Møller, (særlig Metoden, ved hvilken det nærmere skulde udføres).

I sin Afhandling forsøger Poul Møller dog ogsaa ud fra de givne Forudsætninger at opstille det saakaldte ontologiske Bevis for Sjælens Udødelighed. Han prøver her, om det er muligt at føre en direkte Linie fra den Enkeltes Eksistens til det oversanseliges Omraade, men Poul Møller maa dog indrømme, at denne Bevisførelse lader sig ikke gennemføre uden et Spring. Han siger derfor: »Saaledes have vi med Føielighed indladt os paa en Tankegang, som er den eneste, der kunde tænkes at føre til et ontologisk Beviis for Menneskets Udødelighed. Men en opmærksom Læser vil let have opdaget, at der er et stort

³⁴ S. V. IV, 419.

³⁵ Pap. V B 47, 13 og S. V. V, 48.

³⁶ Pap. XI 2 A 171.

Spring i Beviset... Hvis da Beviset skulde være aldeles tilfredsstillende, skulde jeg, ad den ontologiske Vei, kunne komme til et saa fuldstændig bestemt Begreb om det endelige Fornuftvæsen, at jeg med apodictisk Vished kunde ombytte det med Begrebet Menneske; men hvo vil troe paa Muligheden af en saa lang apriorisk Tankegang? Indtil da Nogen løser denne Opgave, som endnu Ingen har forsøgt paa, negte vi dristig Muligheden af at føre noget apriorisk Beviis for Menneskets Udødelighed.«³⁷

Også V. Haufniensis maa — trods de psykologiske Approksimationer i Retning af det evige — indrømme, at det eviges Virkelighed kun kan naas ved Spring. Vi ser altsaa, at V. Haufniensis indtager her samme Position som Poul Møller. Kierkegaards stringente Tænkning maatte bekræfte Rigtigheden af Poul Møllers intuitive Indsigt.

Søren Kierkegaard har altsaa under Indflydelse af Poul Møller i »Begrebet Angest« skabt en Psykologi af sin egen Art, som derefter staar i organisk Sammenhæng med hele hans øvrige Livsopfattelse. Dermed er ogsaa Begrundelsen givet, hvorfor han netop har tilegnet Poul Møller »Begrebet Angest«.

Til sidst blot to supplerende Bemærkninger: Søren Kierkegaards Psykologi er ganske nøje afgrænset fra andre Videnskaber. Som det er kendt, gennemfører Vigilius Haufniensis i Begyndelsen af »Begrebet Angest« en meget nøje Afgrænsning ogsaa fra andre Videnskaber. Muligvis har Kierkegaard ogsaa med Hensyn til at distingvere og afgrænse lært en Del af Poul Møller, som har gjort Kierkegaard opmærksom paa Distinktionens Betydning og er blevet Anledning til, at Kierkegaard søgte videre til andre Distinktionens Mestre som f. E. Sokrates. Deraf vil maaske kunde forstaaes, hvorfor V. Haufniensis anbringer Motto'et om Distinktionens Betydning lige efter Dedikationen. I hvert Tilfælde er det pafaldende, at næsten Halvdelen af »Poul Møllers kortfattede formelle Logik« indeholdt »Øvelser i Destingveren, Defineren og Classifieren.«³⁸

Men Psykologiens Omraade staar altsaa klart afgrænset fra andre Videnskaber. Dette Omraades Omfang kan bl. a. klart anskueliggøres, hvis vi tager Bestemmelser: Legeme, Sjæl og Aand til Hjælp, som V. Haufniensis anvender

³⁷ Efterl. Skr. V, 64.

³⁸ Carl Berg: Grundtrækkene af en filosofisk Propædeutik eller Erkjendelseslære, tilligemed Poul Møllers kortfattede formelle Logik. Kjøbenhavn 1839. S. 133 - 70.

dem i »Begrebet Angest«. Vi opdager da, at V. Haufniensis begrænser Psykologien til kun at omfatte den legemlige-sjælelige Syntese med Approksimationer til det aandelige; det kvantitative Spring danner Grænsen mellem det psykologiske og Aandens Virkelighed. Dette Forhold kan endnu bedre illustreres, hvis vi tager andre Begreber til Hjælp, som vi derefter kan fremstille skematisk saaledes:

Legeme-Sjæl	Aand
Mulighed	Virkelighed
Uvidenhed	Viden
Angst	Tungsind

Psykologiens Omraade omfatter altsaa Legeme-Sjæl med Approksimationer til det aandelige, som dog er skilt med en Kløft fra disse. Psykologien har med Muligheden at gøre, først det aandelige er Virkelighed. Til det psykologiske svarer Uvidenheden; Bevægelsen fra det psykologiske til det aandelige er i Retning fra Uvidenhed til Viden. Hele Psykologiens Omraade er kendetegnet i eksistentiel Forstand af Angst; paa Aandens Omraade fortætter Angsten sig til Tungsind. Tungsind svarer dermed til Angsten paa et højere dialektisk Trin. At dette forholder sig saaledes, viser bl. a. følgende Sted i »Begrebet Angest«: »Angest har her samme Betydning som Tungsind paa et langt senere Punkt, hvor Friheden, efter at have gennemløbet de ufuldkomne Former af sin Historie, i dybeste Forstand skal komme til sig selv.«³⁹

Af det anførte ser man klart, at Tungsindet er en højere Form for Angsten. Angsten er altsaa Aandens første Fremtrædelsesform, Tungsindet den senere. Resultatet af mine supplerende Bemærkninger, som kan begrundes meget bedre, end det er gjort her, er: »Begrebet Angest« er i dialektisk Rækkefølge den første Bog i Søren Kierkegaards Forfatterskab; i kronologisk er det jo »Enten-Eller«. Med en vis Ret kan man derfor pastaa, at Kierkegaard har til-egnet første Bog i den dialektiske Sammenhæng til den Mand, som satte ham i Gang med sine Idéer, og som var - som Kierkegaard siger - »min Begyndens Fortrolige«. Kierkegaard kalder ogsaa i Udkast til Dedikationen Poul

³⁹ S. V. IV, 314. I Noten dertil siges der: »Herom kan man eftersee »Enten - Eller« (Kbhvn. 1843), især naar man er opmærksom paa, at første Deel er den Tungsindighed, i sin angstfulde Sympathie og Egoisme, der forklares i anden Deel.«

Møller for »min savnede Læser«. Sikkert vilde Poul Møller som Læser i »Begyrelset Angest« have opdaget Virkeliggørelsen af hans vigtigste Idé, og han uden Tvivl være blevet glad overrasket over den gennemreflekterede, enestaaende og dybsindige Maade, paa hvilken denne Idé blev udformet i »Begyrelset Angest«.